

ગુજરાતના તાપી જિલ્લામાં આદિવાસી સમુદાયોમાં મરણનો ભય અને અંધશ્રદ્ધા દ્રષ્ટિ, પ્રતિભાવ અને સામાજિક અસર

મરિયમ ગામીત

પીએચ.ડી સંશોધનકર્તા,

વીર નર્મદ સાઉથ ગુજરાત યુનિવર્સિટી, સુરત

સારાંશ

તાપી જિલ્લામાં આદિવાસી સમુદાયોમાં અંધશ્રદ્ધા અને મરણ-સંબંધિત ભય પર આધારિત પ્રથાઓ આજે પણ રોજિંદા જીવન, આરોગ્ય નિર્ણય, મહિલા-પુરુષ સંબંધો અને સામાજિક ગતિશીલતાઓને અસર કરે છે. આ અભ્યાસ દ્વિતીયક આંકડા, પૂર્વવર્તી સંશોધનો અને નીતિ-દસ્તાવેજોના વિશ્લેષણ પર આધારિત છે. તારણ મુજબ (૧) અજ્ઞાત/અદૃશ્ય શક્તિઓનો ભય, (૨) રોગ-કારણોની અવિજ્ઞાનસર સમજ, (૩) દૈવ જ્યોતિષ/ભુવા/ઓઝા પાસે નિર્ભરતા, અને (૪) ડાકણ જેવી હાનિકારક પ્રથાઓ, ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ માટે, ગંભીર પરિણામો ઉપજાવે છે. રાજ્ય સ્તરે 2024ના “કાળા જાદુ તથા અમાનવીય પ્રથાઓ પ્રતિબંધ કાયદા” પછી લાગુ પડતી સંસ્થાગત પ્રતિસાદ-ચંત્રણા માટે તક મજબૂત છે, છતાં સમુદાય આધારિત રૂઢિઓ અને સંસ્કૃતિગત અર્થઘટનોને સમજતી, સહાનુભૂતિપૂર્ણ અને પુરાવા-આધારિત હસ્તક્ષેપો જરૂરી છે.

કી-વર્ડ્સ: તાપી જિલ્લો, આદિવાસી સમુદાય, મરણનો ભય, અંધશ્રદ્ધા, ડેથ એન્જાયટી, વિઝિટિંગ ઓઝા/ભુવા, આરોગ્ય વર્તન, જાહેર નીતિ

1. પરિચય

તાપી જિલ્લો (2007માં પૂર્વવર્તી સુરત જિલ્લાથી અલગ) દક્ષિણ ગુજરાતના આદિવાસી વિસ્તારોમાંથી એક છે. તાપી જિલ્લામાં મોટી વસ્તી ગ્રામ્ય છે અને એકીકૃત આદિવાસી વિકાસ યોજનાઓ હેઠળ આવરી લેવાયેલ છે. તાપી જિલ્લો ગણના હેન્ડબુક (Census 2011) મુજબ તાપીનો ઐતિહાસિક-ભૂગોળ અને લોકસાંખ્યિક રૂપરેખા આદિવાસી વહીવટ માટે વિશેષતાઓ દર્શાવે છે. આ પૃષ્ઠભૂમિમાં, “મરણનો ભય” (death anxiety) તથા “અંધશ્રદ્ધા”નો પરસ્પર સંબંધ જેમા અસુરક્ષા, અદૃશ્ય શક્તિઓમાં વિશ્વાસ, અને અજ્ઞાતભાવનું નિવારણ કરવા માટેની સંસ્કૃતિગતવિધિઓ આરોગ્ય તથા સામાજિક પ્રક્રિયાઓને અસર કરે છે. ભારતીય પરિસ્થિતિમાં witch-hunting/witch-branding જેવી કુરિવાજો સમયાંતરે સમાચાર બની રહી છે, દક્ષિણ ગુજરાતના આદિવાસી વિસ્તારમાં પણ કેસિસ નોંધાયા છે.

2. સાહિત્ય સમીક્ષા

સામાજશાસ્ત્રીય/માનવશાસ્ત્રીય દ્રષ્ટિકોણથી અંધશ્રદ્ધા, જાદુ-વિશ્વાસ અને ધાર્મિક પ્રથાઓ અનિશ્ચિતતાને સંભાળવા માનસિક-સામાજિક તંત્ર હોય છે (Durkheim; Malinowski).

આધુનિક ભારતીય સાહિત્યમાં આદિવાસી/ગ્રામ્ય પ્રવાસી સમુદાયોમાં અંધશ્રદ્ધા આરોગ્ય-નિર્ણય, લિંગ અસમાનતા અને શિક્ષણ સાથે ગુંથાયેલા જોવા મળે છે.

શૈક્ષણિક અભ્યાસો દર્શાવે છે કે શિક્ષણનો સ્તર વધતા અંધશ્રદ્ધા ઘટી પણ શકે છે, છતાં સાંસ્કૃતિક રૂઢિઓના ઘનિષ્ઠ પ્રભાવને કારણે કેટલાક સંદર્ભોમાં શિક્ષણ હોવા છતાં અંધશ્રદ્ધા વર્તન ટકી રહે છે. વિશેષતઃ ઉત્તર-પૂર્વ અને મધ્ય ભારતના અભ્યાસો ST વિદ્યાર્થીઓ/યુવાનોમાં લિંગ/શૈક્ષણિક સ્તર પ્રમાણે અંધશ્રદ્ધાના તફાવતો અપરિણામકારક હોવાનું પણ સૂચવે છે જે બતાવે છે કે પરિમાણો બહુસ્તરીય છે.

3. અભ્યાસનો હેતુ

1. તાપી જિલ્લાના આદિવાસી સમુદાયોમાં “મરણનો ભય” અને “અંધશ્રદ્ધા”ના મુખ્ય રૂપો ઓળખવા.
2. આરોગ્ય-વર્તન, મહિલાઓની સલામતી, અને સામાજિક એકતા પર તેની અસર સમજવા.
3. તાજેતરના રાજ્ય કાયદાકીય પગલાંઓ (2024)ના પ્રકાશમાં સમુદાય-આધારિત હસ્તક્ષેપ માટે ભલામણો કરવી.

4. પદ્ધતિ

આ લેખ દ્વિતીયક માહિતી પર આધારિત છે:

- લોકસાંખ્યિક/ભૌગોલિક દસ્તાવેજો: District Census Handbook, 2011 (Part A/B), TRTI Gujaratની Tribe-wise/જિલ્લાવાર માહિતી.
- શૈક્ષણિક/સર્વે અભ્યાસો: ST વિદ્યાર્થીઓ/યુવાનોમાં અંધશ્રદ્ધા પર IJIP અને અન્ય પત્રિકાઓમાં પ્રકાશિત લેખો.
- મીડિયા/રિપોર્ટ્સ: Witch-branding/કાળા જાદુ સંબંધિત ધરાપણાઓ પર આધારિત રિપોર્ટ્સ.
- કાયદાકીય દસ્તાવેજ: Gujarat Act No. 8 of 2024 (PRS).

5. તારણો (વિષયક વિશ્લેષણ)

5.1 મરણનો ભય: અર્થઘટન અને દૈનિક પ્રથાઓ

- અદૃશ્ય શક્તિનો ભય અને રોગ-કારણો: તાવ, ડાયરિયા, ગર્ભસંબંધિત સમસ્યાઓને “બાડો-ચડ્યો/કારસ્તાન” તરીકે સમજવાનો સ્વભાવ; ભુવા/ઓઝા પાસે પહેલી મુલાકાત; દવાખાનામાં મોડું જવું. (પ્રથમ સંપર્ક પર અપર્યાપ્ત વૈજ્ઞાનિક સમજ)

- શોકવિધિ/શ્રાદ્ધ/અદૃશ્યદંડ: મરણ પછીની વિધિઓમાં “અપશકુન-ભય”થી નિયંત્રિત વર્તન, જે એકતા પેદા કરે છે પણ ક્યારેક આરોગ્ય-વર્તનમાં ખલેલ લાવે છે (જેમ કે તાત્કાલિક ટીકાકરણ/ઉપચાર ટાળવો).

5.2 અંધશ્રદ્ધાના મુખ્ય રૂપો

- જાદુ-ટોણા/ભુવા-ઓઝા નિર્ભરતા: આર્થિક-માનસિક નુકસાન; સ્ત્રીઓ/વધુ વયની વિધવાઓ પર શંકા.
- Witch-branding (ડાકણ-ઠેરવવી): જમીન/માલિકી વિવાદ, લિંગ સત્તા અને સામાજિક દબાણો સાથે જોડાયેલ હિંસા; દક્ષિણ ગુજરાતના પટ્ટામાં પણ ઘટનાઓ દસ્તાવેજીકૃત.

5.3 સામાજિક અસર

- આરોગ્ય-આઉટકમ્સ: ઉપચારમાં વિલંબ, maternal/child health ઉપર અસર, રસીકરણ અને ANC કવરેજ ઘટવું, હોસ્પિટલ પહોંચવામાં મોડું થવું (સાહિત્યમાં ઉલ્લેખિત રૂઢિ-આધારિત વિલંબ).
- જાતિ-આધારિત અસમાનતા: witch-branding અને અપશકુન-નોંધ મુખ્યત્વે સ્ત્રીઓને નિશાન બનાવે છે; હિંસા/બહિષ્કાર/માનસિક આઘાત.
- શિક્ષણ-આર્થિક પ્રભાવ: શિક્ષણ વધે ત્યારે પણ ટ્રાઇબલ સંદર્ભમાં અંધશ્રદ્ધા સંપૂર્ણપણે ક્ષીણ થતી નથી; પરંતુ વૈજ્ઞાનિક આરોગ્ય-જ્ઞાન, પીઅર-લાઇબ્રેરી/શિક્ષણ પહેલ જેવી પ્રવૃત્તિઓ સકારાત્મક બદલાવ લાવે છે.

6. નીતિ-ભલામણો

1. સમુદાય-આધારિત આરોગ્ય સાહિત્ય અભિયાન: મરણ-ભય/અપશકુન-વાંચનોને માન આપતા, પરંતુ વૈજ્ઞાનિક સમજૂતી સાથે દિવાનો-મોડેલ (dialogic model).
2. Women-centric સલામતી માળખું: Witch-branding વિરોધી હેલ્પલાઇન, કાનૂની સહાય, શેલ્ટર-હોમ, અને પેરાલીગલ વોલન્ટિયર્સ.
3. કાયદાના અમલ સાથે વિશ્વાસ-નિર્માણ: 2024 કાયદા હેઠળ જિલ્લા સ્તર પર training SOPs—પોલીસ, આરોગ્યકર્મી, ICDS/EDU વિભાગ માટે.
4. યુવા-લર્નિંગ/લાઇબ્રેરી પહેલોનું વિસ્તરણ: સ્થાનિક ભાષામાં વિજ્ઞાન-વાર્તાલાપ, નાટકો, સ્ટ્રીટ-પ્લે; સફળ પહેલોથી પ્રેરણા.
5. ડેટા-સુધારો: PHC/CHC ખાતે “અંધશ્રદ્ધા કારણે ઉપચાર-વિલંબ/વિવાદ” જેવા incident-ટેગ્સ.

7. મર્યાદાઓ

આ અભ્યાસ પ્રાથમિક મેદાની સર્વે વગરનું દ્વિતીયક વિશ્લેષણ છે; તાપી જિલ્લાની જાતિગત વૈવિધ્યતા (ગામિત, વાસાવા, ભીલ વગેરે)માં અંતર ધરાવતા રૂઢિ-રૂપરેખાઓને ઊંડાણથી સમજવા પ્રાથમિક ગુણાત્મક અભ્યાસ (FGD/ઇન્ટરવ્યુ) જરૂરી છે.

8. નિષ્કર્ષ

તાપી જિલ્લાના આદિવાસી સમાજમાં મરણ-ભય અને અંધશ્રદ્ધાની ગાંઠ આરોગ્ય, લિંગ-ન્યાય અને સામાજિક એકતાને અસર કરે છે. રાજ્ય કાયદાકીય સશક્તિકરણ (2024) મહત્વનું પગલું છે, પરંતુ ટકાઉ બદલાવ માટે સંસ્કૃતિ-સંવેદનશીલ, સમુદાય-નેતૃત્વવાળા અને પુરાવા-આધારિત હસ્તક્ષેપો અનિવાર્ય છે.

સંદર્ભસૂચિ

1. આદિવાસી સંશોધન અને તાલીમ સંસ્થા, ગુજરાત. (2011). ગુજરાતમાં જિલ્લાવાર અનુસૂચિત જાતિની વસ્તી. <https://trti.gujarat.gov.in/district-wise-population>
2. ઇન્ડિયન જર્નલ ઓફ પોઝિટિવ સાઇકોલોજી. (2016). નાલબારી જિલ્લાના અનુસૂચિત જાતિના (ST) વિદ્યાર્થીઓમાં અંધશ્રદ્ધાના વિશ્વાસનું પ્રમાણ. <https://ijip.in/>
3. ઇન્ડિયન જર્નલ ઓફ પોઝિટિવ સાઇકોલોજી. (2021). આદિવાસી અને અનાદિવાસી સમુદાયોમાં શિક્ષણના અંધશ્રદ્ધા પર અસર. <https://ijip.in/>
4. ઇન્ડિયા ટુડે. (2004, ફેબ્રુઆરી 2). ગુજરાતના આદિવાસી પટ્ટામાં અંધશ્રદ્ધા વધુ કઠોર બની, દર વર્ષે અનેક મહિલાઓને ડાકણ તરીકે ઠેરવાય છે. <https://www.indiatoday.in/>
5. ગુજરાત સરકાર. (2024). માનવ બલિ અને અમાનવીય, અધોરી પ્રથા તથા કાળા જાદુ નિવારણ અને ઉન્મૂલન અધિનિયમ, 2024 (અધિનિયમ નં. 8, 2024). PRS લેજિસ્લેટિવ રિસર્ચ. https://prsindia.org/files/bills_acts/acts_states/gujarat/2024/Act8of2024Gujarat.pdf
6. ફીલાન્સ જર્નલિઝમ ઇનિશિયેટિવ (FIJ). (2024). લાઇબ્રેરી દ્વારા યુવાનોમાં પ્રગતિ: આદિવાસી ચૌધરી, ગામિત, વસાવા સમુદાયોનો અનુભવ. <https://fij.ng/>
7. બ્રાઉન, ઈ. (2018, ઓગસ્ટ 17). ભારતના ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં મહિલાઓને “ડાકણ શિકાર”થી કેવી રીતે બચાવવામાં આવે છે.... સેલ્ફ મેગેઝિન. <https://www.self.com/>
8. ભારતની જનગણના. (2011). જિલ્લા જનગણના હેન્ડબુક: તાપી (સીરીઝ-25, ગુજરાત). રજિસ્ટ્રાર જનરલ અને જનગણના આયુક્ત, ભારત સરકાર. <https://censusindia.gov.in/nada/index.php/catalog/421>
9. ભારતની જનગણના. (2011). જિલ્લા જનગણના હેન્ડબુક: તાપી, ભાગ-બી (ગામ અને શહેરવાર PCA). અર્થશાસ્ત્ર અને આંકડા નિર્દેશાલય, ગુજરાત સરકાર. <https://gujecostat.gujarat.gov.in/uploads/mediafiles/2426-PART-B-DCHB-TAPI.pdf>
10. રિસર્ચ રિવ્યુ ઇન્ટરનેશનલ જર્નલ ઓફ મલ્ટિડિસિપ્લિનરી. (2019). છત્તીસગઢના આદિવાસી વિદ્યાર્થીઓમાં અંધશ્રદ્ધાસભર વર્તનનું મૂલ્યાંકન. <https://old.rrjournals.co>